

ULUSLARARASI

HORASAN'DAN ANADOLU'YA
İRFAN GELENEĞİ:

ELVANİÇELEBİ

SEMPOZYUMU

BİLDİRİLER KİTABI

EDİTÖR:

Doç. Dr. Zekeriya IŞIK
Öğr. Gör. Tuğba GÜLEN

ÇORUM

www.elvancelebi2020.hitit.edu.tr

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM
BAKANLIĞI

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇORUM VALİLİĞİ

ULUSLARARASI
HORASAN'DAN ANADOLU'YA
İRFAN GELENEĞİ: ELVAN ÇELEBİ
SEMPOZYUMU
02-04 EKİM 2020

*INTERNATIONAL "IRFAN" TRADITION FROM KHORASAN TO ANATOLIA :
ELVAN CHELEBI SYMPOSIUM / 02-04 OCTOBER 2020*

BİLDİRİLER KİTABI

PAPERS BOOK

Editörler / Editors

Doç. Dr. Zekeriya IŞIK
Öğr. Gör. Tuğba GÜLEN

Çorum, 2020

Bu bildiri kitabının her hakkı saklıdır. Bu yayının tümü veya hiçbir bölümü önceden izin alınmaksızın çoğaltılamaz, basılıp yayınlanamaz, kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz. Bu yayında yer alan bildirilerde öne sürülen her türlü görüş ve sorumluluk yazarlarına aittir. Bildiriler akademik unvana göre sıralanmıştır.

ISBN

978-605-5244-16-3

İsteme Adresi

Gazi Caddesi No: 99

19169 Çorum / TÜRKİYE

Tel. : 0364 222 15 55-56

Faks : 0364 222 15 58

Grafik & Tasarım

Bir Medya

Yeniyol Mh. Gazi Sk. No: 9/13 Çorum

Tel. : 0364 225 66 64

www.birmedya.net

Baskı & Cilt

Semih Ofset Matbaa. Sek. Yay. Sağ. İnş. San. Tic. Ltd. Şti.

Büyük Sanayi 1. Cadde Yapıcı İş Hanı No: 74 İskitler Altındağ / ANKARA

Sertifika No: 40581

Çorum, 2020

ONUR KURULU
HONORARY BOARD

Mustafa ÇİFTÇİ

Çorum Valisi / Governor of Çorum

Dr. Halil İbrahim AŞGIN

Çorum Belediye Başkanı / Mayor of Çorum

Prof. Dr. Ali Osman ÖZTÜRK

Hitit Üniversitesi Rektörü / Rector of Hitit University

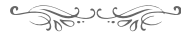
Prof. Dr. Birol ÇETİN

Türk Tarih Kurumu Başkanı / President of the Turkish Historical Society

DÜZENLEME KURULU BAŞKANI
CHAIRMAN OF THE ORGANIZING COMMITTEE

Doç. Dr. Zekeriya IŞIK

DÜZENLEME KURULU
SEMPOZYUM ORGANIZING COMMITTEE

Prof. Dr. Seyfullah KARA

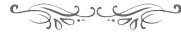
Prof. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK

Prof. Dr. Ahmet TAŞGIN

Doç. Dr. Mustafa Tolga ÇIRAK

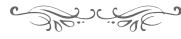
Dr. Öğr. Üyesi Erol KUYMA

Dr. Öğr. Üyesi Hatice YILDIRIM

SEMPOZYUM CANLI YAYIN
KAYIT VE BAĞLANTILAR

Öğr. Gör. Ali AŞIR

İrtibat ve Yazışma Adresleri

Hitit Üniversitesi MYO Kampüsü

Gazi Caddesi No : 99

19169 Çorum / TÜRKİYE

Tel.: 0364 222 15 55-56

Faks: 0364 222 15 58

E-Postalar:

elvancelebi2020@hitit.edu.tr

elvancelebi2020@gmail.com

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	VII
EDİTÖR YAZISI	IX
BABA İLYAS'TAN, ELVAN ÇELEBİ'YE, ELVAN ÇELEBİ'DEN ÂŞIKPAŞAZÂDE'YE: ORTA VE YENİÇAĞLAR TÜRKİYE'SİNİ ETKİLEYEN ÖNEMLİ BİR SÜFÎ AİLE.....	1
Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK / <i>TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi</i>	
DEDE GARKIN'DAN ELVAN ÇELEBİ'YE RUM DİYARINDA HORASAN GÖÇERLERİNİN TERTİP VE DÜZENİNİN SAĞLANMASI	7
Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN / <i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>	
ALEVİ ERENLERİNİ VE İRFANINI ANLAMADA YÖNTEMBİLİMSEL SORUNLAR.....	17
Prof. Dr. Caner IŞIK / <i>Aydın Adnan Menderes Üniversitesi</i>	
HÜSEM DEDE OCAĞI'NIN TARİHSEL SÜREÇTEKİ DEĞİŞİMİ VE RUHSAL GÖRÜNÜMÜ	27
Prof. Dr. Caner IŞIK / <i>Aydın Adnan Menderes Üniversitesi</i>	
Ezgi AYDIN ONAR / <i>MEB</i>	
SARI SALTİK VE BLAGAY TEKKESİ.....	35
Prof. Dr. Çazim HACİMEYLİÇ / <i>Saray Bosna Üniversitesi</i>	
KAM TÖRENLERİNDEN TEKKE MUSİKİSİNE VURMALI ÇALGILARIN GÖSTERGEBİLİMSEL TINILARI -Kam Davulu ve Kudümün Kalp Atışları-	45
Prof. Dr. Feyzan M. GÖHER / <i>Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi</i>	
BİR ALMAN SEYYAHIN GÖZÜYLE ELVAN ÇELEBİ -HANS DERN SCHWAM-.....	61
Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ / <i>Hitit Üniversitesi</i>	
ELVAN ÇELEBİ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMDE ANADOLU'DA SİYASİ YAPILANMA	71
Prof. Dr. Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ / <i>Hitit Üniversitesi.</i>	
Doç. Dr. Zehra GENÇEL EFE / <i>Hitit Üniversitesi</i>	
BEYŞEHİR'DE BİR TÜRK DERVİŞİ VE ZAVİYESİ: GÖÇERİ'DE SAMUT BABA VE ZAVİYESİ.....	83
Prof. Dr. Mehmet Akif ERDOĞRU / <i>Ege Üniversitesi</i>	
ANADOLU İRFAN GELENEĞİ VE ŞEYH ZÂHİD GEYLÂNÎ	91
Prof. Dr. Namiq MUSALI / <i>Kastamonu Üniversitesi</i>	
YESEVİLİK: DOĞU VE BATI TÜRKLERİ ARASINDA ORTAK MANEVİ-KÜLTÜREL KÖPRÜ	105
Prof. Dr. Nasib GÖYÜŞOV / <i>Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Muhammad Fuzuli Adına Yazmalar Enstitüsü</i>	

İSKİLİPTE BİR GÖNÜL İNSANI: ŞEYH MUSLİHİDDİN ATTAR	123
Prof. Dr. Seyfullah KARA / <i>Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi</i>	
SEYAHATNAMELERDE TRABZON TÜRBELERİ	129
Prof. Dr. Temel ÖZTÜRK / <i>Karadeniz Teknik Üniversitesi</i>	
ELVAN ÇELEBİ MENAKIBINDA DEVRİ (XIV. YÜZYILIN İLK YARISI) İLE İLGİLİ SOSYAL VE TARİHİ BİLGİLER	153
Prof. Dr. Tuncer BAYKARA / <i>Türk Tarih Kurumu Şeref Üyesi</i>	
AZERBAYCAN ÂŞIK ŞİİRİNDE EHL-İ BEYT SEVGİSİ	159
Prof. Dr. Vüsale MUSALI / <i>Kastamonu Üniversitesi</i>	
AŞIKPAŞAZADE’NİN TEVARİH-İ ALI OSMAN ESERİNE GÖRE OSMANLI DEVLETİNİN BALKANLARI FETHİ	177
Prof. Dr. Yaşar AKBIYIK / <i>Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi</i>	
KAFKASIYA İRFAN HAREKATINDA EĞİTİM DEĞERLERİ; SEYYİD YAHYA BAKUVİ VE SİRACEDDİN ŞİRVANİ ÖRNEĞİ.....	189
Doç. Dr. Aygün HALILKIZI / <i>Bakü Devlet Üniversitesi Sosyal İlimler Fakültesi</i>	
ON ALTINCI YÜZYIL SONLARINA KADAR AYDIN-ÇİNE ZAVİYELERİ	201
Doç. Dr. Ayşe DEĞERLİ / <i>İzmir Demokrasi Üniversitesi</i>	
XORASANDAN AZƏRBAYCAN VƏ ANADOLUYA UZANAN BİR YOL: ŞEYX ZAHİD GİLÂNİ.....	217
Doç. Dr. Dilaver AZİMLİ / <i>Azərbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü</i>	
ANADOLU'DA YAŞAYAN İRFAN GELENEĞİNİ BARIŞ MANÇO ESERLERİ ÜZERİNDEN YENİDEN OKUMAK.....	229
Doç. Dr. Göktürk ERDOĞAN / <i>Munzur Üniversitesi</i>	
AKADEMİSYEN V.A. GORDLEVSKİ’NİN ARAŞTIRMALARINDA TÜRKİYE’NİN DİN TARİHİNDE ŞEYHLERİN-TARİKATLERİN YERİ VE HOCA AHMED YASEVİ.....	239
Doç. Dr. Hatira YUSİFOVA / <i>Azərbaycan Hazar Üniversitesi</i>	
MENÂKIBU’L-KUDSİYYE İZİNDE ŞEYH VE ŞÂH	247
Doç. Dr. Kenan MERMER / <i>Sakarya Üniversitesi</i>	
HÜSEYİN HÜSAMEDDİN YASAR’IN AMASYA TARİH’NDE ELVAN ÇELEBİ VE SOYU	259
Doç. Dr. Metin HAKVERDİOĞLU / <i>Amasya Üniversitesi</i>	
ÇORUM MECİTÖZÜ ELVAN ÇELEBİ KÜLLİYESİNİN SANAT TARİHİ İÇERİSİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ	289
Doç. Dr. Mustafa Kemal ŞAHİN / <i>Aydın Adnan Menderes Üniversitesi</i>	

BABAİ İSYANI NİÇİN DİNİ İSYANDIR	329
Dr. Öğr. Gör. Abdulhamit BUDAK / <i>Amasya Üniversitesi</i>	
TEKKE, ZAVİYE VE TÜRBELERİN SANATSAL ÖZELLİKLERİ BAKIMINDAN İNCELENMESİ (ELVAN ÇELEBİ'NİN ZÂVİYESİ)	345
Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir ÖZDEMİR / <i>Hitit Üniversitesi</i>	
SEMÂ VE RAKS TARTIŞMALARININ EVVELİ ÂŞIK PAŞA'NIN SEMÂ RİSÂLESİ	353
Dr. Öğr. Üyesi Betül SAYLAN / <i>Trabzon Üniversitesi</i>	
İRFAN GELENEĞİNE DAİR KAYNAKLARDA ÂLİM VE MÜRŞİDE RİAYET EDİLMESİNİN ÖNEMİNE DAİR NOTLAR	371
Dr. Öğr. Üyesi Emrah BİLGİN / <i>Ardahan Üniversitesi</i>	
ANADOLU İRFAN GELENEĞİNİN ÖNEMLİ SİMASI ÂŞIK PAŞA'NIN ESERİ GARİBNÂME'DE KUR'AN'DAN YANSIMALAR	389
Dr. Öğr. Üyesi Kerim ÖZMEN / <i>Kocaeli Üniversitesi</i>	
GARİPNÂME'DE, ÂŞIK PAŞA'YA GÖRE ANA DİLİNİN MİLLİ BİRLİK VE BERABERLİĞİN TESİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	397
Dr. Öğr. Üyesi Kerim TUZCU / <i>Siirt Üniversitesi</i>	
MENÂKIBU'L-KUDSİYYE'DE RİYÂZETLERİN ELE ALINIŞ BİÇİMİ	407
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet UYAR / <i>Ondokuz Mayıs Üniversitesi</i>	
THE ISSUE OF YAQINN IN AL-GHAZZALİ'S SUFISM	421
Dr. Öğr. Üyesi Velin BELEV / <i>Sofya-Yeni Bulgar Üniversitesi</i>	
ANADOLU SELÇUKLULARI DÖNEMİNDE ANADOLU'YA GÖÇ EDEN FARŞÇA ŞİİR SÖYLEYEN MUTASAVVİF ŞAİRLER VE ŞİİRLERİ	423
Arş. Gör. Dr. Çetin KASKA / <i>İstanbul Üniversitesi</i>	
AZERBAYCAN'DA İRFAN GELENEKLERİ: DÜN VE BUGÜN	437
Dr. Ahmet NİYAZOV / <i>Azerbaycan Teoloji Enstitüsü</i>	
İNANÇ TURİZMİ AÇISINDAN TÜRBE ZİYARETLERİNİN AHKÂM HADİSLERİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ: BULÛĞU'L-MERÂM ÖRNEĞİ	447
Arş. Gör. Hüseyin ALTINTAŞ / <i>Gümüşhane Üniversitesi</i>	
DANIŞMENDLİ İZİNDE ÇORUM'DA BİRKAÇ İRFAN EHLİ	459
Ali AKSÜT / <i>Bağımsız Araştırmacı</i>	
ELVAN ÇELEBİ'NİN 'MENÂKIBU'L-KUDSİYYE FÎ MENÂSİBİ'L-ÜNSİYYE' ADLI MANZUM ESERİNDE GEÇEN DİNİ/TASAVVUFÎ KAVRAMLAR	473
Arif ÜNAL / <i>MEB</i>	

SUFİ-TOPLUM VE SİYASAL İKTİDAR BAĞLAMINDA HORASAN İRFANININ DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMÜ	485
Bircan KAYACAN / <i>Aydın Adnan Menderes Üniversitesi</i>	
BİR SÖZLÜ KÜLTÜR HAZİNESİ ÂŞIK KARA MUSA	493
Ezgi AYDIN ONAR / <i>MEB</i>	
Ali ONAR / <i>Bağımsız Araştırmacı</i>	
ÂŞIKPAŞAZADE VE ELVAN ÇELEBİ ÇALIŞMALARIM	507
Ethem ERKOÇ / <i>Bağımsız Araştırmacı</i>	
ELVAN ÇELEBİ CAMİİ'NİN AHŞAP SANAT ESERLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ	511
Hanife Nuran HAKYEMEZ / <i>Çorum Belediyesi</i>	
ELVAN ÇELEBİ ZAVİYESİ KÜTÜPHANESİ	561
Hayri YILDIRIM / <i>MEB</i>	
ELVAN ÇELEBİ'NİN GÖZÜYLE DEDE GARKIN'DAN BABA İLYAS'A	571
Hüseyin DEDEKARGINOĞLU / <i>Dede Garkın Ocağı Eğitim - Kültür ve Araştırma Derneği</i>	
ARZUMAN OCAĞI	589
İbrahim BAHADIR / <i>Bağımsız Araştırmacı</i>	
KUZHEY MAKEDONYA KIZILALMA-KARAMAN YÖRÜKLERİNDE "TAÑRI, ALLAH, YARADAN, İDİ VE ÇALAP" ADLARI	603
İzzet İBRAHİMSOYLU / <i>Trakya Üniversitesi</i>	
ÇORUM ÇANAKÇI KÖYÜNDE BİR DÂR CEMİ KİTABI	623
Satı SARIASLAN ATLI / <i>Aydın Adnan Menderes Üniversitesi</i>	
İRFAN GELENEĞİNİN TAŞA YANSIMASI -KARACAAHMET ÖRNEĞİ-	645
Şura KAVALCI ŞANA / <i>Bağımsız Araştırmacı</i>	
DİNİ ZİYARET KÜLTÜ BAĞLAMINDA ELVAN ÇELEBİ TÜRRESİ	665
Yakup İLHAN / <i>Hitit Üniversitesi</i>	
Doç. Dr. Yakup ÇOŞTU / <i>Hitit Üniversitesi</i>	

ON ALTINCI YÜZYIL SONLARINA KADAR AYDIN-ÇİNE ZAVİYELERİ

Doç. Dr. Ayşe DEĞERLİ
İzmir Demokrasi Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

ÖZET

Çine, 50.000'e yaklaşan nüfusuyla idari bakımdan Aydın iline bağlı 17 ilçeden biridir. Tarihsel ve kültürel anlamda yeni bir şehirdir. Arşiv metinlerinde Çine sözcüğüyle kastedilen Eski Çine'dir ki bizim bu çalışmamızda üzerinde durduğumuz coğrafya da Eski Çine'dir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'ndeki tahrir defterleri ve evkaf kayıtlarına dayalı olarak Eski Çine'de XVI. yüzyıl sonlarına kadar faal olan zaviyeler bu çalışmada irdelenecektir. O dönem Çine'deki zaviyelerin çoğu Ahi yapılarıdır. Ahi Bahşayış, Ahi Bayram Beyi, Ahi Debbağ ve Ahi Yunus zaviyeleri Çine merkezinde; Ahi İsmail, Ahi Polad ve Ahi Ümmet zaviyeleri ise köylerinde faaliyet göstermiştir. Bunlardan başka Türkmen babaları tarafından kurulmuş olan Halifet Baba, Hacı Ali Fakih, Hacı Nasuh, Zikirhane ve Kuşoğlu zaviyeleri de belgelerden tespit edilebilmektedir. Arşiv kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla bazıları süreç içinde, muhtemelen XVIII. yüzyılda, Bektaşilerin eline geçmiş ve asli isimleri unutulmuş sadece Baba Sultan olarak adlandırılmışlardır. Tebliğimde bu zaviyelerin XVI. yüzyıldaki durumu, vakıfları ve işleyişleri hem Çine'de yaptığım yerel saha çalışmasında elde ettiğim bilgiler, hem de arşiv verileri ışığında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahilik, Bektaşilik, zaviye, Aydın, Çine, Osmanlı.

ISLAMIC CONVENTS UNTIL THE END OF THE SIXTEENTH CENTURY IN ÇİNE (AYDIN)

Assoc. Prof. Ayşe DEĞERLİ
Izmir Democracy University
Faculty of Arts and Sciences
Department of History

ABSTRACT

Nowadays, Çine is one of the seventeen districts of Aydın province in administrative terms, with a population about 50,000. It is a historically and culturally modern city. In the Ottoman archival texts, the word Çine refers to Old Çine, and the location we focus on in this paper is Old Çine. The paper is focus on Islamic convents in the region of Aydın-Çine sub-province that were existed until the end of the sixteenth century according to mainly waqfiyyas, various foundation records and registers of the deeds. Most of them were Akhi convents in that time such as Akhi Bahşayış, Akhi Bayram Beyi, Akhi Debbağ, Akhi İsmail, Akhi Polad and Akhi Ümmet. Apart from these, there were also Halifet Baba, Hacı Ali Fakih, Hacı Nasuh, Zikirhane and Kuşoğlu zawiyas in Çine. As it is understood from the archive documents, some of them were captured by the Bektashis in the process,

probably in the eighteenth century, and one of them was named Baba Sultan, whose original name was forgotten. In my paper, the situation of these zaviyas of sixteenth century, their connection with tariqas, their waqfs and functions will be discussed in my paper, based on Ottoman archival documents and oral information.

Key Words: Akhism, Bektashiyya, Islamic convent, Aydın, Çine, Ottoman.

GİRİŞ

Menteşeoğullarının idari ve kültürel merkezlerinden biri olan Çine’de XVI. yüzyıl sonlarına kadar 12 zaviye olduğu Osmanlı arşiv belgelerinden tespit edilebilmektedir. Menteşe bölgesi, 1424’te Osmanlı idaresine geçtikten sonra bu zaviyelerle ilgili belgeler devlet tarafından denetlenmiş; nizama uygun olanların vakıflarının ve faaliyetlerinin devamına izin verilmiştir.

Evkaf kayıtlarından anlaşıldığına göre Osmanlı idaresi beş temel açıdan bu zaviyeleri denetlemiştir. Birincisi zaviye sahiplerinin elinde tasarrufla ilgili herhangi bir resmî belgenin olup olmadığı (*meşihatname*, *temessük* vs); ikincisi vakıflarının olup olmadığı ve gelir kaynakları; üçüncüsü zaviyeye bağlı yapı veya yapıların, işlevlerine uygun çalışıp çalışmadığı; dördüncüsü idarecilerinin kimler olduğu ve son olarak da personelin Sultan’dan resmî izinlerinin (yani beratlarının) olup olmadığı. Dolayısıyla arşiv verileri, Anadolu zaviyelerinin tarihine dair bizlere sınırlı bir bakış açısı sunmaktadır ki bu, devletin resmî bakış açısıdır. Çine’deki zaviyelerde mukim derviş ve babalarla ilgili sözel bir veri de bulunmadığından bu çalışmada mesele mukteditrin gözünden aktarılabilecektir.

Hem Çine merkezinin hem de kazaya bağlı köylerin mekânsal yapılanmasında mescit, cami, zaviye, tekke gibi İslami yapıların öne çıktığı anlaşılmaktadır. Tekke ve zaviyelerle ilgili Osmanlı kayıtları incelendiğinde görülür ki en eski atıf, Fatih Sultan Mehmed dönemine aittir¹. Muhtemelen Baldırzade adlı yazarı tarafından 1474’te Menteşe vilayetindeki vakıflar sıkı bir denetime tâbi tutulmuş ve yasal belgeleri olmayanların statüsü neshedilmiştir. XVI. yüzyılın sonlarına doğru aynı vakıflar birkaç kez daha teftiş edilmiş; eski defterlerdeki belge ve bilgiler yeni teftiş için bir kanıt olarak kabul edilmiştir.

Aşağıda farklı başlıklar altında, XVI. yüzyıl vakıf defterleri temel kaynak olmak üzere, Çine’deki zaviyelerin mekânsal konumları, kuruluş tarihleri, tarikatlarla bağlantıları, vakıfları ve gelir kaynakları, üstlendikleri dinî-sosyal hizmetler, bânilerin ve idarecilerinin kimlikleri ile işleyişlerindeki bozulmalar üzerinde durulacaktır.

1. LOKALİZASYON

Menteşe ve Sığala sancaklarındaki vakıfları içeren 1530, 1562 ve 1583 tarihli vakıf defterlerinde Çine kazasında toplam 12 yapının adı geçmekte olup bunlardan Ahi Bahşayış, Ahi Bayram Beyi, Ahi Debbağ, Ahi Yunus, Zikirhane ve Kuşoğlu zaviyeleri Çine merkezinde (*nefs-i Çine*); Ahi İsmail, Ahi Polad, Ahi Ümmet, Halifet Baba, Hacı Ali Fakih ve Hacı Nasuh zaviyeleri ise Çine kazasına bağlı köylerde kayıtlıdır². Ancak söz konusu 12

1 Ahmet Yiğit, *XVI. Yüzyıl Menteşe Livası Vakıfları (338 numaralı Evkaf Defteri H. 970/M. 1562)*, (Ankara: Barış Platin Kitabevi, 2009), s. 185. *Baldırzade Defteri* daha sonraki tahrirde de dikkate alınmıştır. Bk. Mehmet Akif Erdoğan-Ayşe Değerli, *Balat ve Çine Vakıfları*, (Konya: Palet Yayınları, 2020), s. 107, 122.

2 XVI. yüzyıl tahrir verilerini ilk kullanan ve yayımlayanlardan biri Ömer Lütfi Barkan’dır. Kanuni Sultan Süleyman devrine ait 718 numaralı Menteşe vakıf defterinden çıkardığı kayıtlar arasında Çine’de bulunan Ahi Bayram Beyi, Halifet Baba ve Ahi Bahşayış zaviyelerine ait bilgiler yer almaktadır. Bk. “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, 2 (1942), s. 320. Ayrıca bk. *166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530)*, (Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1995), s. 503-504; Yiğit, *aynı eser*, s. 185-191; Erdoğan-Değerli, *aynı eser*, s. 47, 107, 109, 110, 122, 123.

zaviyenin hepsinin yerini günümüz coğrafyasında tespit etmek ve bunları bir harita üzerinde yerleştirmek şimdilik mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte hem XVI. yüzyıl sonrasına tarihlenen Osmanlı arşiv verileri, hem de Şubat 2020’de bölgede gerçekleştirdiğimiz inceleme gezisinde edindiğimiz bilgiler doğrultusunda bazılarına dair çıkarımlarda bulunabiliriz.

Çine’nin Araphisarı köyünde inşa edilmiş olan **Halifet Baba Zaviyesi**³, XVI. yüzyıl vakıf kayıtlarında herhangi bir tarikat yapısı içinde zikredilmemekle birlikte, müteakip süreç içinde kurucu dervişin Türkmen babasından Bektaşî babasına evrilen bir figür olduğu anlaşılmaktadır. İnceleme gezimiz neticesinde zaviyenin yeri tarafımızdan tespit edilebilmiştir. Araphisarı köylülerinin *Arab Dede* veya *Hayri Baba* olarak andığı; yine bazı yazarlarca da⁴ Arab Dede olarak zikredilen bu zaviye, aslında Halifet Baba Zaviyesi adını taşımakta olup Antik Alabanda kentinin üst kısımlarındadır. Buraya araçla ulaşılması mümkün değildir. Antik Alabanda kentinin sur duvarının üst kısmına inşa edilmiş olan zaviye, maalesef bakımsız haldedir. Eskiden dış duvarları yeşil renkte iken daha sonra kireçle badana edilerek beyaza boyandığı aktarılmıştır. Bahçesindeki pınar ağaçlarına ziyaretçiler tarafından çaputlar bağlanmış olup burasının hâlâ aktif bir ziyaretgah ve adak yeri olduğu anlaşılmaktadır. Zaviyenin içinde iki, bahçesinde de iki olmak üzere toplam dört adet mezar bulunmaktadır. Ancak bu mezarların kime ait olduklarını gösteren herhangi bir mezartaşı veya kitabe mevcut değildir. Bunlara ilave olarak zaviyenin bahçesinde küçük bir su kuyusu ile küçük bir mutfak vardır (Ek-4, 5). Bahçedeki açık mutfakta bir kazan ve başkaca kap kakak olduğu görülmüştür. Araphisarı köylülerinin verdiği sözlü bilgiye göre, hem Sünnilerin hem de Alevilerin ziyaret ettiği yatlardan olan Madran Baba ile Arab Dede kardeştir. Bazı geceler eşzamanlı her ikisinin mezarından da bir ışık yükselir ki bu, kardeşlerin birbirini selamlama şeklidir. Bu ifadeler, bölgenin Türkmenlerinin manevî dünyalarında hâlâ baba ve dedelerin etkili oldukları şeklinde değerlendirilebilir.

Osmanlı kayıtlarında Çine merkezinde gösterilen **Ahi Bayram Beyi Zaviyesi**’nin yerini, elimizdeki verilerle tespit etmek güçtür. Bununla birlikte Eski Çine’de Ahmet Gazi Camii’nin güneydoğusunda caminin avlusunda bir türbe olup, üzerinde sonradan yerleştirilmiş olan bir tabelada “*Ahi Bayram ve Ahi İbrahim Türbesi*” yazmaktadır. Bu tabelanın altına “*XIV. yüzyılda Menteşe Beyliği zamanında yapıldığı tahmin edilmektedir.*” diye bir not da düşülmüştür (Ek-3). Aydın İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü’nün resmî sayfasında ise “*Bu türbenin Ahmet Gazi’nin kardeşi Ahi Bayram’a ya da İbrahim Efendi isimli bir kişiye ait olduğu sanılmaktadır.*” ibaresine yer verilmiştir⁵. Ancak bizim elimizde bu varsayımları destekleyecek herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ahmet Gazi Camii’nin avlusundaki türbenin Ahi Bayram Bey’e ait olması muhtemel ise de Menteşeoğullarından Ahmed Gazi’nin kardeşi olması mümkün görünmemektedir. Zira beyliğin şeceresine bakıldığında⁶ Ahi Bayram Bey ismine rastlanmamaktadır.

Hacı Nasuh ve Ahi Polad zaviyeleri, XVI. yüzyıl vakıf defterlerinde Çine’ye bağlı Karpuzlu köyünde görünmektedir. Bahsi geçen inceleme gezimizde Antik Alinda kenti eteklerinde kurulmuş olan Karpuzlu’da bu iki zaviye aranmış; ancak herhangi bir ize rastlanmamıştır. Karpuzluların *Türbe Dedesi* olarak adlandırdıkları ve Karpuzlu’nun girişinde, yolun sağ tarafında yer alan küçük kubbeli bir mezar tespit edilmiştir ancak bu mezarda da Hacı Nasuh veya Ahi Polad’a dair herhangi bir ibare bulunmamıştır. Bununla birlikte, Karpuzlu’da başka bir yatır veya dede ziyaretgâhı olmadığına göre, söz konusu zaviyelerin bir zamanlar burada veya yakın çevresinde kurulmuş olması muhtemeldir.

3 Günümüz idari taksimatında Araphisarı, Çine ilçesine bağlı Doğanyurt köyünün Yenice adlı mahallesidir. Halifet Baba Zaviyesi’nin tarihi ve Osmanlı dönemindeki işleyişi hakkında ise müstakil ayrıntılı bir makale tarafımızca hazırlanmaktadır.

4 Fatih Topaloğlu, “Aydın İli Bozdoğan İlçesi Alamut Köyü Alevilerinde Yatır Ziyareti-Madran Baba Örneği”, *Mezhep Araştırmaları*, V/1 (Bahar 2012), s. 75.

5 <https://aydin.ktb.gov.tr/TR-64447/ahi-bayram-ahi-ibrahim-turbesi.html> (erişim tarihi: 30.08.2020)

6 Erdoğan Merçil, “Menteshe-oghulları”, *The Encyclopaedia of Islam*, VI, Leiden 1991, s. 1018-1019.

Çine'ye bağlı Evciler köyünde inşa edildiği ifade edilen **Hacı Ali Fakih Zaviyesi**'nin yerini tespit etmek güçtür. Zira bu zaviyenin binası da günümüze ulaşmamıştır. Ancak inceleme çerçevesinde Evciler (Olukbaşı/Biresse) köyüne gittiğimiz zaman bu köyün hemen üstünde, köylülerce kutsal sayılan, adak yeri olduğu anlaşılan ve etrafı taşlarla çevrilmiş bir ağaç görülmüştür (Ek-6). Yüzeyde mezartaşı bulunmamaktadır. 1938-Evciler doğumlu Mustafa Arıcı'nın anlatımına göre, köylüler buradaki yatıra *Olukbaşı Dedesi* demektedir. Güya bazı geceler buradan bir ışık yükselir ve akabindeki günlerde köyde ölüm, kaza gibi bir musibet yaşanır imiş. Kendisi bu ışığı en son 20 yıl önce bizzat gördüğünü ifade etmiştir. Yılın belli zamanlarında Aydın'ın Alamut köyü Alevileri tarafından burası ziyaret edilmektedir. Evciler köyünde bundan başka dinsel merkez tespit edilememiştir.

Ahi Ümmet Zaviyesi ise, Çine kazasının Büyük Ayaklı köyünde, mescit ve kervansarayla birlikte bir külliyein parçası olarak inşa edilmiştir. Arşiv kayıtlarında "*Ahi Ümmet ve Kârbânsarây Mescidi ve Zâviyesi*", "*Mescid ve Zâviye-i Ahi Ümmet ve Kârbânsarây*", "*Ahi Elvân Külliyesi*", "*Ahi Ümmet nâm-ı diğer Elvân Zaviyesi*" şeklinde farklı yazılışları vardır⁷. Bu külliye'den günümüze ulaşan herhangi bir yapı mevcut olmadığından mekânsal konumunu tespit etmek ve akıbeti hakkında bir şeyler söylemek mümkün olmamaktadır.

Çine'ye bağlı Akçaova köyündeki **Ahi İsmail Zaviyesi** de diğer zaviye binaları gibi günümüze ulaşmamıştır. Bu zaviyenin 1899'da bile mevcut ve mamur olduğu anlaşılmaktadır⁸. Fakat lokasyonu ve ne zaman yıkıldığı bilinmemektedir. Arşiv kayıtları, bize zaviye dışında ikinci bir bina olarak bir türbenin varlığını da bildirmektedir⁹; ancak bu yapı da bugün mevcut değildir. Aydın Sancağı Evkaf Müdürü'nden İstanbul'daki Evkaf Nezareti'ne gönderilen Ekim 1903 tarihli bir yazıda, zaviyedarın türbede bekçilik yapmak gibi bir mecburiyetinin olmadığından bahsedilmiş; türbeye hayırseverler tarafından bağışlanmış eşyaların korunması da hedeflenerek müstakil bir türbedar atanması uygun görülmüştür¹⁰. Dolayısıyla XX. yüzyıl başlarında ayakta olan bu türbenin akıbeti de zaviye gibi olmuş ve sonraki tarihlerde yıkılmıştır.

2. KURULUŞ TARİHLERİ

Çine'deki zaviyeler hakkında tespit edilebilen en erken kayıt, 1474 tarihli *Baldırzade Defteri*'ne yapılan atıf üzerinden Fatih Sultan Mehmed dönemine aittir. İncelediğimiz bu zaviyelerin hiçbirinin vakfiyesini şimdilik tespit edemiyoruz ama varsayım olarak kuruluşlarının Menteşeoğulları dönemine kadar gittiğini ileri sürebiliriz.

3. AHİLİK VE BEKTAŞİLİKLE BAĞLANTILARI

Çine'deki zaviyelerin adlarından da anlaşılacağı üzere yedi tanesinin kurucusu, Ahilikle bağlantılıdır. Bu durum, tarihlendirmedeki Menteşeoğulları varsayımımızı da destekleyici mahiyettedir. Zira Türk beylikleri tarafından Ahilerin Anadolu'da örgütlenip yayılmalarına müsaade edildiği, Menteşe Beyliği topraklarında da Ahi teşkilatının mevcut olduğu bilinmektedir. 1530'da bile Menteşe sancağı genelinde 30'dan fazla Ahi zaviyesinin ismi geçmektedir¹¹.

7 BOA, AE. SAMD. III., no. 193/18627; AE. SMST. II., no. 45/4433; A. {DVNSMHH.d., no. 117, h. 468; C. EV., no. 343/17429; VGM. A., EV. ZMT., no. 76/48; 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, s. 504; Erdoğan-Değerli, aynı eser, s. 123.

8 VGM. A., EV. MKT., no. 2845/281.

9 VGM. A., EV. MKT., no. 2787/172.

10 VGM. A., EV. MKT., no. 2845/285.

11 M. Akif Erdoğan, "Onaltıncı Yüzyıl Sonlarına Kadar Menteşe Sancağında Mevcut Vakıf Eserlere Genel Bir Bakış", *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu (8-10 Nisan 1999) Bildirileri*, (yay. haz. T. Gökçe), İzmir 2000, s. 122-123; aynı yazar, "Anadolu'da Ahiler ve Ahi Zaviyeleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 4 (2000), s. 44.

Çine'nin 1530, 1562 ve 1583 tarihli vakıf defterlerinde Halifet Baba, Hacı Ali Fakih, Hacı Nasuh, Zikirhane ve Kuşoğlu zaviyeleri de kayıtlıdır ki, bunların kurucuları isimlerinden anlaşılacağı üzere baba, fakih ve hacı sıfatlarını taşıyan dervişlerdir. Kuşkusuz bunlar mutasavvıf değildir. Ö. Lütfi Barkan'ın "*kolonizatör Türk dervişleri*" ile Fuad Köprülü'nün "*Türkmen babaları*" tanımlamaları üzerinden onların faaliyetlerini irdelemek gerekir¹².

Çine'deki zaviyelerin banilerinin kendilerince, muhtemeldir ki *cihad* üzerine kurulu, İslami öğretileri vardı ve bunu Çine bölgesinde yaymışlardı. Bu bölge, malumdur ki Türkmen cemaatlerinin etkin olduğu bir coğrafya idi. Oğuzların Yıva, Salur, Kayı ve Bayındır boylarına mensup, tam ve yarı göçer kalabalık bir nüfus burada yaşamıştı¹³. XIII. yüzyılda Moğolların himayesine dayanarak müritleriyle beraber Anadolu'ya gelmiş olan bu Türkmen dervişleri, *uc* beylerinin yanında yer almışlar; Türk akınlarıyla birlikte sınırlar Bizans'a doğru geliştikçe onlar da yayılımlarını o doğrultuda ilerletmişler; bilhassa Batı Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında etkin rol almışlardı. Nitekim 1583'te bile Çine kazasında 15 Türkmen cemaati (toplam 1844 hane) kayıtlı idi. Eski Türk şamanlarını hatırlatan ve genellikle baba lakaplı olan bu Türkmen şeyhleri, Çine ve çevresinde kurdukları zaviyelerde Türkmen cemaatlere İslam propagandası yapmışlar; köylülerle göçebelerin manevi hayatlarını şekillendirmişlerdir.

Türkmen derviş/babalarınca Menteşeoğulları zamanında kurulan bu zaviyelerden bazılarının sonraki dönemlerde Bektaşilerin eline geçtiği ve asli isimlerinin unutulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 3 Temmuz 1725 tarihli bir vakıf kaydında, "*Arabhisari'nda vâki' Baba Sultan nâm-ı diğer Halifet Baba Zaviyesi*" ibaresiyle karşılaşılmaktadır¹⁴. Sonraki kayıtlarda bu zaviye, *Baba Sultan* olarak geçmektedir ve Hacı Bektaş Veli Dergâhına bağlı tekkelerden biri olarak zikredilmektedir¹⁵. Dolayısıyla ilerleyen süreçte Türkmen babasından Bektaşî babasına doğru bir dönüşümden bahsetmek mümkündür. Çine'deki bu Türkmen babaları, başlangıçtan beri hep Bektaşî babası mıydı yoksa Şamanist inançlar taşıyan Horasan kökenli ve cihat peşinde koşan Türk dervişleri miydi? Bu, şimdilik bizim açımızdan muğlaktır ve cevap verilmeyi bekleyen bir sorudur.

Çine köylüleri ile yaptığımız kısa mülakatlar, bu Türkmen babaların Bektaşî aidiyetini destekler mahiyettedir. Hatta günümüzde de Aleviler, yılın belirli zamanlarında Çine'deki çeşitli yatır ve ziyaret yerlerini genellikle aileleriyle veya gruplar halinde ziyaret etmektedirler. Madran Baba'nın kardeşi olduğuna inanılan Halifet Baba ile Evciler köyündeki muhtemelen Hacı Ali Fakih olan Olukbaşı Dedesi de bu törensel ziyaretlerin önemli duraklarından.

4. BÂNİ VE İDARECİLERİN KİMLİKLERİ

Çine'deki zaviyelerin kurucuları ve idarecilerinin kimlikleri hakkında elimizde yeterli veri yoktur. Şeyh, zaviyedar, türbedar, müteveli gibi farklı görevlilerin mevcut olduğunu atama kayıtlarında görmekle birlikte, bu idarecilerin kimlikleri üzerine söyleyebileceğimiz tek şey bunların Müslüman olduklarıdır. Ayda Arel, dönemin yerleşim dokusu ve mimarisi üzerine yaptığı ayrıntılı değerlendirmede¹⁶ Çine'deki zaviyelerin kurucularının Horasan ve Harezm kökenli olabileceğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla onlar, Orta Asya Şaman gelenekleriyle bağlantılı olan Türkmen babalarıdır. Osmanlı döneminde önemlerini kaybetmişler ve bu nedenle zaviyeleri el

12 Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, (Ankara: TTK Basımevi), 1991, s. 47, 98-102; Barkan, *aynı makale*, s. 279-386.

13 M. Akif Erdoğan, "XVI. Yüzyıl Ortalarında Menteşe Bölgesinde Konar Göçerler", 2. *Uluslar Arası Bodrum Sempozyumu 9-12 Mayıs 2011*, Bodrum 2011, s. 217-238.

14 BOA, C. EV., no. 62/3074.

15 BOA, C. EV., no. 453/22911, no. 535/27028.

16 Ayda Arel, "Menteşe Beyliği Mimarisi ve Balat İlyas Bey İmareti: Bir Aidiyet Sorunu", *Balat İlyas Bey Külliyesi/İlyas Bey Complex*, (ed. M. Baha Tanman, L. Kayhan Elbirlik), İstanbul 2011, s. 55-85.

değiştirmiş; bazıları Bektaşî tarikatının idaresine geçmiştir. Çünkü zamanla Batı Anadolu uc olmaktan çıkmış, Müslümanlar için güvenli bir iç kesime dönüşmüş, bu Türkmen dervişlerin devlet nezdinde önemi azalmıştır. Osmanlı'ya karşı Şii Safevi tehdidi nedeniyle bölgede Bektaşîlik etkin olmuş olmalıdır.

Çine'deki zaviyelerin derviş ve babalarının tipolojisini elimizdeki Osmanlı arşiv verilerinden çıkartamıyoruz. Halkbilimci veya seyyahların yazdıklarında da bu konuda bir kayıt yoktur. İbn Battuta ve Evliya Çelebi gibi seyyahların yazdıklarına baktığımızda bu konuda bir bilgiye rastlayamıyoruz. Mesela İbn Battuta, Manisa, Milas, İzmir, Tire ve Birgi'yi ziyaret etmiş; fakat Çine'ye uğramamış ve zaviye idarecileri hakkında bilgi vermemiştir.

Halifet Baba'nın bölgedeki diğer babalardan daha farklı bir figür olduğu anlaşılmaktadır. Onun hakkında bazı varsayımlarda bulunmak mümkün görünmektedir. Örneğin Aralık 1895 tarihli bir belgede kendisi "*Horasanî Baba Sultan*" olarak zikredilmiştir. Bu nisbeye istinaden Halifet Baba'nın aslen Horasan Türkmenlerinden olduğu ve daha sonra Anadolu'ya göç ettiği ileri sürülebilir¹⁷. Ancak bunun II. Abdülhamid dönemine ait geç tarihli bir bilgi olduğunu dikkate alarak, bu dönemde tekke ve yatırlara yönelik bir himayenin olduğunu da unutmamak gerekir. Bununla birlikte Anadolu'nun başka yerlerinde de Halifet adıyla makam ve mevkilerin mevcut olduğu bilinmektedir. Mesela Amasya'da XIII. yüzyılın başlarında bir medrese yaptırıp vakıf kuran Halifet Gazi'den haberdarız. Refet Yinanç'a göre bu zat, aslen Danişmendli emiri iken bu devletin yıkılmasıyla Selçukluların hizmetine girmiş; Sinop, Erzincan ve Erzurum'un fethine katılmış ve 1232'de yapılan Gürcistan seferi esnasında hayatını kaybetmiştir¹⁸. Halifet Gazi ile Çine'deki Halifet Baba arasında herhangi bir bağlantının olup olmadığı malumumuz değildir.

Son olarak; Elvan Külliyesi'nin bânisi, Ahi Ümmet isimli bir hayır sahibi idi¹⁹. Çine merkezindeki Ahi Bahşayış Zaviyesi'nin banisi hakkında ise söyleyebileceğimiz tek şey, babasının Yunus isminde bir Ahi olduğudur.

5. VAKIFLARI VE GELİR KAYNAKLARI

Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılması üzerine bağımsızlıklarını elde etmek için harekete geçen Türk beyleri, otoritelerini sağlamak amacıyla kendi topraklarında yaşayan şeyhlerin manevi nüfuzlarından faydalanmak yoluna gitmişlerdir. Bu beyler, zengin vakıflara dayalı yeni zaviyeler ve tekkeler açılmasını sağlayan bir politika izlemişlerdir. Muhtaç oldukları sağlam halk kitlesinin teşekkülünde bu dervişler etkin bir rol oynamış, beyler ile dervişler arasında karşılıklı bir dayanışma kurulmaya çalışılmıştır²⁰. Diğer taraftan vakıf müessesesi sayesinde tekke ve zaviyelerin uzun ömürlü ve kalıcı olduğu açıktır.

Çine'deki zaviyeler de vakıflar sayesinde yaşamış ve varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Bunlardan bazıları, Fatih Sultan Mehmed'in belgesi olmayan vakıfların statüsünü bozduğu zamanda (*nesh eyyâmında*)²¹ tapuya verilmiştir. Fatih'in bu uygulamaları Menteşe bölgesinde hissedilmiş; II. Bayezid zamanında ise zaviyelerin gelirleri tekrar vakfa iade edilmiştir.

Zaviye vakıflarının dört temel gelir kaynağının olduğu anlaşılmaktadır. Birincisi vakfa ait arazilerden elde edilen tarımsal ürünler üzerine yüklenen öşür ve haraç gibi vergilerden muafiyet veya köylülerin ödediği raiyyet

17 VGM. A., EV. MKT., no. 2149/294.

18 Refet Yinanç, "Selçuklu Medreselerinden Amasya Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, S. 15 (1982), s. 5-22.

19 BOA, AE.SAMD.III., no. 56/5610.

20 Ahmet Yaşar Ocak, "Zâviyeler (Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme)", *Vakıflar Dergisi*, S. 12 (1978), s. 256-258.

21 Yiğit, *aynı eser*, s. 186; Erdoğan-Değerli, *aynı eser*, s. 111.

vergilerinin vakfa tahsisi²², ikincisi kentsel bir kaynak olarak dükkân kiralari²³; üçüncüsü çeşitli binaların kira gelirleri; dördüncüsü ise kırsal kaynak olarak tarımsal araziler, otlaklar, çiftlikler, çayırlıklardır.

Çine'deki zaviyelerin temel gelir kaynağı, tarımsal ürünlerdi (Tablo: 1, 2, 3). Nadiren dükkân gelirleri var idi ki bunların çoğu da derme çatma (*çardak dükkân*) yapıları²⁴. Muhtemelen bunlar geçici yapılar olduklarından zamana dayanamayıp ayakta kalamadılar.

6. İŞLEVLERİ

Zaviyeler, her şeyden önce bir İslam dininin ve tasavvufunun talim, tatbik ve yayma merkezi olduklarından Çine'deki yapılarda da belli bazı tarikatların gereklerine göre bir yaşantı takip edilmiştir.

Bu zaviyelerin ikinci önemli fonksiyonu ise propagandist tavırlarıyla Çine ve civarındaki Türk-İslam kolonizasyonuna yaptıkları katkıdır. Menteşeoğulları zamanında hudut bölgesinde, Bizans'ın kötü yönetiminden bıkmış halkın yeni idareye ve İslam'a ısınmasında bu zaviyelerin etkisi büyüktür. Ayrıca Antik Alinda ve Alabanda kentlerinin sınırları içerisinde inşa edilen zaviyeler, Hristiyan Bizans ile Müslüman Türk kültürleri arasındaki etkileşimin ya da kültürel dönüşüm sürecinin mekânsal yansımalarıdır.

Çine'nin Büyük Ayaklı köyündeki Ahi Ümmet/Elvan Külliyesi, ilk devirlerde sınır boylarında, cihat ve gaza için gönüllü savaşan gazilerin yaşadığı müstahkem bir kervansaray iken zamanla zaviye haline gelmiş olmalıdır.

Çine'deki zaviyeler sosyal alanda da hizmet vermişlerdir. Ahi Bayram Beyi, Ahi Ümmet/Elvan, Ahi İsmail ve Halifet Baba zaviyeleri yolcuların bedava yiyip içme ve yatıp kalkmalarını sağladıkları için hem seyahatlerin hem de ticaret hayatının düzenli bir biçimde akıp gitmesine yardımcı olmuşlardır. Balat'tan Çine'ye giden tarihî ticaret yolunun muhafazasını üstlenmişlerdir. Kimsesiz ve fakir kimseler için bir sığınma yeri oldukları da açıktır.

7. İŞLEYİŞTEKİ BOZULMALAR

Çine'deki zaviyelerde, XVIII. yüzyıldan itibaren birtakım idari ve sosyal problemlerin ortaya çıktığını tespit edebiliyoruz. Bunlar, gelirlerinin vakıf amaçları dışında şahsi menfaatler için harcanması şeklinde olmuştur. Bazı şeyhler evkafı kötüye kullanarak bir süre sonra zaviyenin istenilen biçimde çalışmamasına sebebiyet vermişlerdir. Bu nedenle zaman zaman idare tarafından azil ve yeni atamalar yapılmıştır. Mesela Ahi Bayram Beyi Zaviyesi'nin şeyhi Mehmed Efendi, vakıf geliriyle gelip geçen yolcu ve misafirlere bedava yemek yedirmek (*ayende ve revendeye it'am eylemek*) şart olmasına rağmen keyfince harcamalar yapmış ve zaviyeyi harap hale düşürmüştür. Bunun üzerine azledilerek yerine Ahmed Efendi tayin edilmiştir²⁵. Yine Ahi Ümmet Zaviyesi zaviyedarlarının tekkede ikamet etmek ve gelip geçen yolculara-misafirlere yemek ikram etmekle yükümlü oldukları, bunun karşılığında günlük bir akçe ücret aldıkları; lakin başka şehirlerde sakin olanların zaviyeyi ve vakfını ihmalde suçlanarak görevden alındıkları da belgelerden anlaşılmaktadır²⁶.

22 Çine'ye bağlı Küçükayaklı köyünde Ahi Bahşayış Bükü adlı bir çiftlik yeri olan Ahi Bahşayış Zaviyesi ile Araphisan'ndaki Halifet Baba Zaviyesi öşür ve haraçtan muaftı. Ahi Bayram Bey Zaviyesi'nden öşür alınmazdı. Karpuzlu'daki Hacı Nasuh Zaviyesi'nin Çine'de öşür ve haraçtan muaf 1 çiftlik yeri vardı. II. Mehmed nişaniyle diğer mevkilerde bulunan 5 parça toplam 2 dönümlük araziden ise öşür alınmaktaydı. bk. Barkan, *aynı makale*, s. 320; Yiğit, *aynı eser*, s. 185, 190; Erdoğan-Değerli, *aynı eser*, s. 110, 112, 122.

23 Ahi Bayram Beyi Zaviyesi'nin akarlarından biri de Güzelhisar (Aydın) kazasındaki bahçe olup "*icareteyn*" usulü ile kiraya verilmekteydi. bk. BOA, C. EV., no. 516/26079.

24 Zikirhane Zaviyesi'nin 1583 yılında "*nefs-i Çine'de on bir çardak dükkâncıkları var*" idi. bk. Erdoğan-Değerli, *aynı eser*, s. 109.

25 BOA, C. EV., no. 62/3061.

26 BOA, AE. SAMD. III., no. 193/18627 (bu belge Temmuz 1713 tarihli olup zaviyenin adı "*Ahi Ümmet nâm-ı diğer Elvân*" şeklinde geçmektedir).

Zaviyelerin vakfının idaresi için kimi zaman çekişmeler yaşanmıştır. Nitekim Akçaova köyündeki Ahi İsmail Zaviyesi Vakfı'nın tevliyet ve zaviyedarlığı, vakfiyesinde erkek evlatlara şart koşulmuş olmasına rağmen bazen kız evlatların da bundan ekmek yemeleri (*nân pâresidir*) gerektiğini öne sürerek vakıftan hisse talep ettikleri olmuştur²⁷.

SONUÇ

Türkler, Orta Asya'daki Şamanist gelenekleriyle İran coğrafyasında karşılaştıkları İslami inanç sistemini sentezleyerek Anadolu'ya taşımışlar; peyderpey Bizans Hristiyan kültüründen devraldıkları coğrafyada cami, mescit, tekke, zaviye gibi dinî yapılar vasıtasıyla mekânsal örgütlenme yoluna gitmişlerdir. Selçuklu çağında Anadolu'da bilhassa Bizans'a sınır olan uc bölgelerde hakimiyet kuran Türk beylikleri, dervişlerin birer dinsel etkinlik ve propaganda merkezi olan zaviyelerini desteklemişlerdir.

Batı Anadolu'daki Çine, Menteşeoğullarının önemli idari ve kültür merkezlerinden biridir. Beylik devrinden itibaren Ahilerle Türkmen babaları bu bölgede zaviyeler kurmuşlardır. Bu zaviyeler daha sonra Bektaşiler tarafından ele geçirilmiştir. Bir kısmı Horasan kökenli olan bu Türkmen babalarının Çine'nin Türkleşmesi ve İslamlaşmasında rolleri olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar özellikle Oğuz cemaatleri arasında İslam propagandasında bulunmuşlardır. Bunun yanı sıra bu zaviyelerin sadece birer dinî müessese olarak değerlendirilemeyeceği; çok yönlü yapılar olduğu görülmektedir. Çine'de tarımsal üretimden zanaata, imar-iskândan yolların muhafazasına ve sosyal hayatın çeşitli alanlarına desteğe kadar geniş bir yelpazede önemli hizmetler vermişlerdir.

Osmanlı idaresindeki Çine kazasının genelinde, XVI. yüzyıl sonlarına değin Ahilik yaygındır.

Çine'de herhangi bir tarikata mensubiyeti tespit edilemeyen kurucu derviş veya babaların ismi, bir müddet sonra unutulmuştur. Zaviyeyi en son ele geçiren kişi veya tarikatın ismiyle anılmaya başlamıştır. Örneğin 1826 sonrası Bektaşi tekkelerinin kapatılmasıyla Çine'deki Halifet Baba Zaviyesi Kadirilerin eline geçmiştir. Hayri Baba isimli bir Kadiri şeyhi tarafından uzun süre idare ve tasarruf edildiğinden günümüzde halk arasında Hayri Baba Zaviyesi olarak bilinmektedir. Çine'de bu yapı dışında günümüze ulaşan herhangi bir zaviye binası yoktur.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), A. {DVNSMHH.d., no. 117, h. 468.

BOA, AE. SAMD. III., no. 56/5610, no. 193/18627.

BOA, AE. SMST. II., no. 45/4433;

BOA, C. EV., no. 62/3061, no.62/3074, no. 269/13702, no. 343/17429, no. 453/22911, no. 516/26079, no, 535/27028.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGM. A.), EV. MKT., no. 2149/294, no 2787/172, no. 2845/281, no. 2845/285.

²⁷ BOA, C. EV., no. 269/13702.

VGM. A., EV. ZMT., no. 76/48, no. 76/52.

166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları), Ankara 1995.

2. Diğer Kaynaklar

Arel, Ayda, “Menteşe Beyliği Mimarisi ve Balat İlyas Bey İmareti: Bir Aidiyet Sorunu”, *Balat İlyas Bey Külliyesi/İlyas Bey Complex*, (ed. M. Baha Tanman, L. Kayhan Elbirlik), İstanbul 2011, s. 55-85.

Barkan, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, 2 (1942), s. 279-386.

Değerli, Ayşe, bk. Mehmet Akif Erdoğan.

Erdoğan, Mehmet Akif-Ayşe Değerli, *Balat ve Çine Vakıfları*, Konya: Palet Yayınları, 2020.

Erdoğan, Mehmet Akif, “Onaltıncı Yüzyıl Sonlarına Kadar Menteşe Sancağında Mevcut Vakıf Eserlere Genel Bir Bakış”, *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu (8-10 Nisan 1999) Bildirileri*, (yay. haz. T. Gökçe), İzmir 2000, s. 117-140.

_____, “Anadolu’da Ahiler ve Ahi Zaviyeleri”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 4 (2000), s. 37-55.

_____, “XVI. Yüzyıl Ortalarında Menteşe Bölgesinde Konar Göçerler”, 2. *Uluslararası Bodrum Sempozyumu 9-12 Mayıs 2011*, Bodrum 2011, s. 217-238.

Köprülü, Fuad, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, Ankara: TTK Basımevi, 1991.

Merçil, Erdoğan, “Menteshe-oghulları”, *The Encyclopaedia of Islam*, VI, Leiden 1991, s. 1018-1019.

Ocak, Ahmet Yaşar, “Zâviyeler (Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme)”, *Vakıflar Dergisi*, S. 12 (1978), s. 247-269.

Topaloğlu, Fatih, “Aydın İli Bozdoğan İlçesi Alamut Köyü Alevilerinde Yatır Ziyareti-Madran Baba Örneği”, *Mezhep Araştırmaları*, V/1 (Bahar 2012), s. 67-93.

Yiğit, Ahmet, *XVI. Yüzyıl Menteşe Livası Vakıfları (338 numaralı Evkaf Defteri H. 970/M. 1562)*, Ankara 2009.

Yinanç, Refet, “Selçuklu Medreselerinden Amasya Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, S. 15 (1982), s. 5-22.

TABLOLAR

Tablo-1: Ahi Bayram Beyi Zaviyesi Vakfı'nın Kırsal ve Kentsel Gelir Kaynakları (1562 ve 1583 yılı vakıf kayıtlarına göre)

Türü	Miktar	Mevkii	Yıllık getirisi (akçe)
Arazi	16 dönüm	Karalar-kesiği	200
Kasıllık	8 dönüm	Zaviye yakınında	50
Arazi	20 dönüm	Ak-tut Bükü	300
Arazi	nim çiftlik yer	Suvaklu Gölü'nde ve Mal-kayası'nda	120
Arazi	14 dönüm	Bağ-arası	140
Arazi	16 dönüm	Almalu	150
Arazi	4 dönüm	Davud-oğlu civarı	40
Arazi	30 dönüm	Genevis kırı	200
Arazi	40 dönüm	Çaltı	350
Arazi	12 dönüm	Panayır	150
Arazi	20 dönüm	Dalama	80
Arazi	20 dönüm	Gök-yaka	60
Dükkân	14 adet	Çine merkezi	200
Toplam yıllık gelir			2040

Tablo-2: Ahi Debbağ Zaviyesi Vakfı'na ait tarımsal topraklar (1562 ve 1583 yılı vakıf kayıtlarına göre)

Miktar	Mevkii
30 dönüm	Şehir kurbünde Hacı Bey denilen yer
1 çiftlik yer	Ak-tut
15 dönüm	Yoncalık
12 dönüm	Gök Yoncalık
30 dönüm	Emir Ali Yeri
15 dönüm	Cami Vakfı ve Hacı Ümmet Vakfı yakınında
20 dönüm	Eğrice
20 dönüm	Malkayası
20 dönüm	Çine Çayı kenarında Bektaş yerinde
40 dönüm	Hallac-oğlu ile müşterek
6 dönüm	Küçükayaklı köyündeki hassa çiftliği tarafında

Tablo-3: XVI. Yüzyılda Çine Zaviyelerinin Gelir Kaynakları

Zaviye Adı	Lokasyonu	1530 yılı	1562 ve 1583 yılı
Ahi Bahşayış veled-i Ahi Yunus	Çine merkezi	2 dükkân, 1 çiftlik yeri, yıllık toplam 250 akçe	- Küçükayaklı köyünde Ahi Bahşayış Bükü adlı çiftlik, - II. Bayezid döneminden meşihatname ve devam edegelen vergi muafiyeti - Çine’de 2 dükkân, yıllık gelir 250 akçe
Ahi Debbağ	Çine merkezi	1 çiftlik, 5 dönüm yoncalık, 84 dönüm arazi, yıllık toplam gelir 1300 akçe	1 çiftlik, 208 dönüm arazi, toplam yıllık gelir 1300 akçe
Ahi Yunus	Çine merkezi	Dalama’da Mesudlu köyünde bir çiftlik, 30 dönüm arazi, 2 dönüm kasıllık	Mesudlu’daki bir çiftlik yer, Büyük Ayaklı ve Küçük Ayaklı köylerinde 20 dönüm arazi, Çine’de zaviye yakınında 2 dönüm arazi, öşür ve haraçtan muafiyet, yıllık toplam gelir 280 akçe
Ahi Ümmet ²⁸	Büyük Ayaklı köyü	Büyük Ayaklı’da 30 kıta arazi, yıllık toplam gelir 1200 akçe	Büyük Ayaklı ve Genevis köylerinde 30 kıta arazi, Ahi Veli Kavağı Çayırı ve Bey Çayırı adıyla 20 dönüm arazi, yıllık toplam gelir 1200 akçe
Ahi İsmail	Akçeova	2 çiftlik yer, yıllık gelir 200 akçe	2 çiftlik yer, yıllık gelir 200 akçe
Ahi Polad	Karpuzlu	1 çiftlik miktarı 5 parça yer, yıllık geliri 500 akçe	1 çiftlik miktarı 5 parça yer, yıllık geliri 500 akçe
Halifet Baba	Araphisarı	3 çiftlik miktarı yer, yıllık toplam gelir 800 akçe	3 çiftlik miktarı yer, öşür ve haraçtan muafiyet, yıllık toplam gelir 800 akçe
Hacı Ali Fakih	Evciler	84 dönüm arazi, yıllık toplam gelir 500 akçe	Araphisarı köyü sınırında 40 dönüm arazi, Küçük Genevis köyünde 14 dönüm arazi, Büyük Genevis köyünde 30 dönüm arazi, yıllık toplam gelir 500 akçe
Hacı Nasuh	Karpuzlu	2 dönüm arazi, yıllık toplam gelir 350 akçe	3 çiftlik yer, yıllık toplam gelir 700 akçe
Zikirhane	Çine merkezi	farklı mevkilerde 60 dönüm arazi, Çine merkezinde 11 dükkân, yıllık toplam gelir 380 akçe	farklı mevkilerde 60 dönüm arazi, Çine merkezinde 11 dükkân, yıllık toplam gelir 380 akçe
Kuşoğlu	Çine merkezi	-	2 çiftlik yer, yıllık toplam gelir 350 akçe

28 Nisan 1838’e kadar zaviyedar ve mütevellî atamaları takip edilebilen zaviyenin, yüzyıllar içinde vakıf kapsamında tasarruf ettiği araziler genişlemiş; Çine-abad’da ve muhtelif yerlerde bulunan toplam 259 dönüm arazi *icâre-i vâhîde* ile kiraya verilmiş; elde edilen gelirin bir kısmıyla her yıl mescidin bakım ve onarımı yapılmış görülmektedir. bk. *VGM. A., EV. ZMT.*, no. 76/48; *EV. ZMT.*, no. 76/52.

EKLER

Ek-1: Restorasyon öncesi Eski Çine’de Ahi Bayram ve Ahi İbrahim Türbesi

Ek-2: Restorasyon sonrası Eski Çine'de Ahi Bayram ve Ahi İbrahim Türbesi

Ek-3: Türbe duvarına ilâştirilmiş tabela (restorasyon öncesi)

Ek-4: Araphisarı köyünde Halifet Baba Zaviyesi (su kuyusu, mutfak, zaviye)

Ek-5: Araphisarı köyünde Halifet Baba Zaviyesi

Ek-6: Çine-Evciler köyünde Olukbaşı Dedesi ziyaretgâhı

